

södertörns
högskola

UNIVERSITY COLLEGE

Socialdemokratiska kvinnor

*Ledande pionjär kvinnor inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen
& den socialdemokratiska kvinnorörelsens syn på samhället*

- Mellan åren 1900-1909

Läroutbildningen med Interkulturell Profil
Kurs: Historia med kultur & litteratur perspektiv C
Moment: Uppsats (15hp)
Handledare: Kekke Stadin, Professor i Historia
Institutionen för genus, kultur och historia
Av: Sara Albornoz

Innehållsförteckning:

Framsida.....	1
Innehållsförteckning.....	2
1. Inledning.....	3
1.2 Historisk bakgrund.....	3
1.3 Syfte.....	8
2. Tidigare forskning.....	8
2.1 Frågeställningar.....	11
2.2 Källor/Källkritik.....	12
2.3 Metod.....	14
1.9 Teori av Joan Scott.....	15
3. Den socialdemokratiska kvinnan i ett kapitaliskt samhällsstyre.....	16
3.1 Vilka var de ledande kvinnorna inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen?.....	16
3.1.1 Dalström, Anna Maria Katarina (Kata).....	16
3.1.2 Hennes första kärlek.....	18
3.1.3 Hennes umgängeskretsar i Stockholm som ung.....	19
3.1.4 Äktenskapet mellan Kata Dalström och Gustaf Dalström.....	19
3.1.5 Umgängeskretsar och flytt till Stockholm.....	20
3.2 Gustafson, Ruth.....	21
3.1.3 Lindley, Elin.....	23
3.4 Familjen som reproducerar värden.....	25
3.5 Vilka frågor engagerade den socialdemokratiska kvinnorörelsen?.....	26
3.6 Vilka politiska åtgärder förespråkade den socialdemokratiska kvinnorörelsen?.....	30
3.7 Kvinnan som mannens stridskamrat.....	31
3.7.1 Hur ställde sig den socialdemokratiska kvinnorörelsen till den kvinnliga rösträtten?.....	33
3.7.1 Feministisk kåseri om kvinnans rösträtt.....	33
3.8 Stötte det på komplikationer i deras arbete?.....	34
3.8.1 Den engelska och de svenska kvinnornas rösträttskamp.....	34
3.9 Vilken relation hade den socialdemokratiska kvinnorörelsen till LKPR?.....	38
4. Sammanfattande Diskussion.....	39
5. Käll – och litteraturförteckning.....	42

1. Inledning

”Ofta då man ser all fattigdom, nöd och allt elände på nära håll förvånas man över att inte den arbetande klassens kvinnor ställer sig mera varmt förstående för den socialdemokratiska rörelsen, än vad nu är fallet. Ingen lider väl så personligt som under fattigdomen, som just kvinnan. Varje vuxen kvinna borde hata fattigdomen, och vi mödrar borde avsky den, som varnade roten och upphovet till de allra flesta av våra lidanden, och med alla tids buds stående medel försöka driva bort den. Hur svider inte modershjärtat, när det lilla barnet i moderns sköte redan, måste vänja sig vid umbäranden. Borde det inte vara så att barnet under sitt första levnadsår finge sin föda från en frisk sund mor, eller i alla fall då ej detta kan ske, frisk go komjolk på rena flaskor, och bestämda tider, så att magen kunde ordentligt smälta maten och få välbehövlig vila.”¹

Skribenterna i Morgonbris vill berätta om situationen för kvinnan i början på 1900- talet. De berättar om fattigdomen och hur detta gjorde det, speciellt för kvinnan, svårt att leva. Oftast hade familjerna många barn ²och med en utbredd fattigdom blev det svårt för många familjer att leva ett socialt liv.

Den här uppsatsen ska studera socialdemokratiska kvinnor. Den kommer att beskriva vilken syn de hade på kvinnors situation, då och vilka de var. Vad dessa kvinnor kom ifrån och vad som gjorde att de fick socialdemokratiska värderingar. Jag kommer att undersöka hur de arbetade och vilka åsikter de hade och vad de drev för frågor och anledningen till varför de drev dessa frågor.

1.2 Historisk Bakgrund

Kvinnor, under 1800 talet från medel och överklassen tvingades inte med tungt arbete som arbetarkvinnorna, men de hade lika stora begränsningar till studier som arbetarpojkar. Men långsamt började kvinnornas situation förändras. 1845 fick kvinnorna lika arvsrätt. Året efter fick kvinnorna vissa begränsade rättigheter att driva handel eller yrke, men en man som förvaltare. Kvinnorna fick också vara yrkesverksam som lärarinna, 1859. Kvinnorna fick också

¹ Morgonbris sid: 9 nr. 1 1909.

² Carlsson, Christina sid. 35.

inneha rätt till lägre statstjänster och studera vid lägre utbildningsanstalter. En ogift kvinna, som fyllt 25 år, kunde bli myndig år 1858. Under andra halvan började kvinnan komma på agendan i det svenska rättsväsendet. I det fattiga Sverige och kvinnornas samhällsbegränsningar och i samma veva som kvinnans rätt började diskuteras, bildades år 1873 den första föreningen för kvinnans juridiska rättigheter. Den hette, Föreningen för gift kvinnas äganderätt. Denna förening var mycket verksam och gjorde att, år 1874, en gift kvinna hade rätt att förvalta sin arbetsförtjänst, som hon fått av gåva eller arv.³

Men i mitten av 1800-talet inleddes industrialiseringsprocessen i Sverige. Detta skapade en stor urbanisering. Från 1850-1910 kom den öka från 10 % till 25 %. Genom en ökad befolkningstillväxt utgjordes grunden av den framväxande fabriksindustrin och genom detta bildades den så kallade arbetarklassen.⁴

Det socialdemokratiska partiet bildades 1889, men tankarna kring att skapa en socialdemokratisk organisation började redan i början på 1880-talet. Då August Palm i Malmö år 1881 bildade den första socialdemokratiska organisationen. I 1880-talets mitt fanns också en socialdemokratisk rörelse i Stockholm. Båda rörelserna expanderade och i samma veva organiserade arbetarna sig allt mer fackligt. Både grupperingarna i Malmö och i Stockholm strävande efter att ersätta den dåvarande kapitalistiska samhället med ett socialistiskt samhälle. Men hur det skulle gå till, fanns det olika meningar om. Hjalmar Branting i Stockholm ville samarbeta med liberalerna och ha en stark facklig samverkan, medan Palm ville att rörelsen skulle arbeta självständigt. Det slutar med att det bildas en nationell organisation 1889 med ett fackligt och liberal samverkan. Det centrala arbetet var uppbyggnaden av den fackliga rörelsen som var partiets huvudsakliga styrka, men genomdrivandet av den allmänna rösträtten, normal arbetsdag var de krav som partiet arbetade hårt med. De anordnade demonstrationer, strejker och möten för att sprida sina budskap. Rösträttsfrågan drev dem genom ett agitationsarbete tillsammans med liberalerna. Men denna arbetsmetod ändrades 1902, i samband med en motionsbehandling och de anordnade nu storstrejker, utan liberalerna. Men samarbetet med liberalerna återupptogs efter storstrejkerna. Genom det nära samarbetet med liberalerna lyckades partiet väljas in till riksdagen bland

³ Höglund, Gunhild (1951) sid. 22f.

⁴ Carlsson, Christina (1986) sid. 32ff.

liberalernas lista. Hjalmar Branting var den första och valdes in 1897. Partiet utvecklades och 1898 bildades LO och för att fortsätta den fackliga samverkan bildades en kollektivanslutning mellan SAP och LO.⁵

Den nya industrin fick stora problem för arbetarklassen. De arbeten som kvinnor fick arbeta med, var dåligt betalda med långa dagar och vissa avseenden skadligt för hälsan. Konkurrensen tryckte ned lönerna och kvinnans eventuella barn riskerade att inte få någon tillsyn.⁶ Detta diskuterades och kvinnorna började prata om att nu måste kvinnorna få samma löner som männen.⁷ 1892 bildades Stockholms Allmänna kvinnoklubb och en av initiativtagarna var Emelie Rathou, den första kvinnliga förstamajtalaren. Klubben kom att senare anslutas till det socialdemokratiska partiet.⁸

Hulda Flood beskriver hur den socialdemokratiska kvinnorörelsen växer fram. Lördagen den 11 juni 1892 lästes följande annons i Social-Demokraten: ”*Proletärkvinnor Ohoj! Alla Stockholms, såväl gifta som ogifta, inbjudas härmed till möte i afton kl. halv nio, Tunnelgatan nr 12, 2 tr. upp, U.S.-salen för bildande av en allmän kvinnoklubb. Infinnen Eder i massa!*”⁹

Flood fortsätter beskriva Rathou som talar, under kvällen, om männen benägenhet att betrakta kvinnorna som underordnade, och hur detta tar sig i uttryck i dåtidens löneskillnader och hur kvinnans fordran försvinner med sägnen om att ingen kvinnofråga existerar utan att det skulle vara en social fråga. Hon avslutade sitt anförande med:

”Männen har byggt det samhälle vi ha och det är ej för vackert, må vi börja reflektera och gå in i klubbar och skola oss där, och när vi blir starka nog skola vi gå upp till våra herrar riksdags och regeringsmän och fråga dem: Vilja ni ge oss några rättigheter, vilja ni ge oss rösträtt?”¹⁰

⁵ Carlsson, Christina (1986) sid.67ff.

⁶ Carlsson, Christina (1986) sid. 107.

⁷ Flood, Hulda (1960) sid.10f.

⁸ Höglund, Gunhild (1951) sid.27.

⁹ Flood, Hulda (1960) sid.9.

¹⁰ Flood, Hulda (1960) sid.9

Under fortsatta diskussioner pratades de om hur de skulle arbeta och med vilka. De skulle först vara en egen förening, där de skulle utbilda sig för att sedan gå med i arbetarrörelsen.¹¹ Den första styrelsen bestod av Amanda Enhörning, ordförande, Sofia Sjöberg, Vice Ordförande, Anna Svanberg, sekreterare, Alma Eklöv, Vice Sekreterare och Olga Segerström som kassör.¹² Den nybildade klubben bestod av 58 medlemmar.¹³ Klubben arbetade inte bara med socialistisk agitation, utan också var initiativtagare till Stockholms kvinnliga fackföreningar. Här arbetades för att förbättra lön och arbetssituationen för strykerskorna, sömmerskorna, bryggeriarbetskorna, tjänstflickorna, texilarbeterskorna, byggnadshantlangerskorna, porslinsfabrikernas arbetsskor, hjälphustrurna och tvätterskorna och andra arbetsamma yrkeskategorier. Vid de flesta av dessa kategorier lyckades de också bilda fackföreningar, som skulle arbeta för bättre arbetsvillkor för kvinnan. Kvinnoemancipationen handlade om att göra kvinnorna fria från all den börda som fanns, både på arbetsmarknaden och i hemmen. Där man började med att tillsätta en kommitté som skulle titta över löneförhållanden och bostadsförhållanden. Denna rörelse växte snabbt och 1897 gick de manliga och kvinnliga fackföreningar ihop och tillsatte ”kommittén för den kvinnliga agitationen”. Denna agitation bedrevs energiskt av personer som kom att bli socialdemokraternas pionjärer. Några av dessa personer var bland annat Kata Dalström, Gertrud Månsson och Alma Johansson. Denna organisering kom att bli en del av den socialdemokratiska rörelsen.¹⁴ Den nya rörelsens mål var att arbeta för

”att fackligt organisera såväl hem- som industriarbeterskorna i en fast och enig sammanslutning för att därigenom uppnå människovärdigare ekonomiska villkor, kortare arbetstid, reella arbetsavtal och övriga sociala förmåner, vilka arbetsskorna i anseende till sitt arbetes värde för samhället har rättvist krav på att erhålla.”¹⁵

Kvinnor som var med Stockholms Allmänna kvinnoklubb, som var en klubb i Socialdemokratiska kvinnoförbundet, var många så som Agda Östlund, född i Köping och ledamot i socialdemokraternas kvinnokongress verkställande utskott.¹⁶ Elin Lindley född i

¹¹ Flood, Hulda (1960) sid. 9ff.

¹² Höglund, Gunhild (1951) sid. 27.

¹³ Flood, Hulda (1969) sid. 12.

¹⁴ Flood, Hulda (1960) sid 39ff.

¹⁵ Flood, Hulda (1960) sid.40.

¹⁶ Flood, Hulda (1960) sid. 376.

Östergötland, och ledamot i Stockholms stadsfullmäktige.¹⁷ Anna Sterky född i Danmark och var verksam i sin hemstad, som första kvinnliga talare, innan hon kom till Sverige.¹⁸

Anna Lindhagen född i Stockholm och var barnavårdsinspektör. Hon var ledamot i socialdemokraternas kvinnokongressens arbetsutskott och redaktör för *Morgonbris* 1911-1916.¹⁹ Ruth Gustafsson. Ledamot i riksdagens AK 1932-1948 och redaktör för *Morgonbris* mellan åren 1909-1910 och 1919-1921²⁰. Karin, Kock. Hon född i Stockholm och överdirektör, Statsråd 1947-1948, doktor i nationalekonomi och professor 1938-1946 med mycket mer politiska uppdrag i Europa och FN.²¹

Den socialdemokratiska kvinnorörelsen var först en rörelse för kvinnans sociala rättigheter som sedan kom att växa och agitation bedrevs för både kvinnans politiska och sociala rättigheter. Samma personer som till en början arbetade för att bygga upp fackföreningar kom sedan att bli nyckelpersoner i arbetarrörelsen och i dess kvinnorörelse.

Flera år senare, närmre bestämt 11 år senare, bildades *Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt*, året var 1903. Denna rörelse bestod av medelklass kvinnor och var en rörelse som grundade sig på liberala värderingar. LKPR bildades av lokala rösträttsföreningar och skapade nu en nationell organisation. LKPR var en stor organisation och bestod av ca 17000 kvinnor. Till skillnad från andra organisationer som arbetade under den svenska demokratiprocessen, var LKPR den enda organisationen som enbart arbetade för kvinnans politiska rösträtt. Dessutom var denna organisation, medlemsmässigt, den första massorganisationen för kvinnans politiska rättigheter.²² En av hjärnorna bakom LKPR var Ann-Margaret Holmgren och var oerhört viktig för organisationsbyggandet. Landsföreningen engagerade sig åt att övertyga människor i hela landet om kvinnans rösträtt. När organisationen var som störst bildades över 320 lokalföreningar och filialer. 1904 anslöts föreningen till den Internationella rösträttsföreningen International Woman Suffrage Alliance (IWSA).²³

¹⁷ Flood, Hulda (1960) sid. 349.

¹⁸ Flood, Hulda (1960) sid. 359.

¹⁹ Flood, Hulda (1969) sid. 348.

²⁰ Flood, Hulda (1960) sid. 343f.

²¹ Flood, Hulda (1960) sid. 346f.

²² Rönnbäck, Josefin (2004) sid 23.

²³ Rönnbäck, Josefin (2004) sid. 59f.

1. 3 Syfte

Syftet med denna uppsats är att studera ledande socialdemokratiska kvinnor och den socialdemokratiska kvinnorörelsens politiska intressen, under perioden 1900-1909. Det är intressant att studera detta då det är en tid då kvinnorörelser växte fram samt att det är tiden då socialdemokratin växte.

2. Tidigare forskning

I boken *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige* av Hulda Flood, skildras kvinnorörelsen framväxt och hur det arbetade. Bokens syfte är att undersöka vilka dessa kvinnor var, vilka frågor som var viktiga för dem och hur de arbetade.²⁴ Den kvinnliga rörelsen ägnade sig åt politisk agitation för att kunna sprida sina budskap och för att kunna starta fackföreningar landet runt.²⁵ Den socialdemokratiska kvinnorörelsen började ge ut en tidning som sedan kom att bli en viktig del av rösträttsarbetet, nämligen tidningen *Morgonbris*.²⁶ Tidningen skulle inte bara vara en basar- tidning (en tidning som underhållning och som såldes på basarer) utan skulle fungera som en budskapsförmedlare. Meningen var att skribenterna i tidningen skulle vara väletablerade inom arbetarrörelsen, för att visa tidningens betydelse. Första numret fanns skribenter som Ellen Key, Ann-Margaret Holmgren, Kata Dalström, Anna Sterky m.fl.²⁷ Flood skriver om den socialdemokratiska kvinnorörelsens verksamhet. Vad det arbetade, hur det arbetade och med vilka medel. Denna uppsats undersöker varför dessa kvinnor blev socialdemokrater och hur de kom in i rörelsen. Uppsatsen undersöker också mer om kvinnornas värderingar medan Flood beskriver kvinnorörelsen verksamhet.

²⁴ Flood, Hulda (1960) sid. 9ff.

²⁵ Flood, Hulda (1960) sid. 37ff.

²⁶ Flood, Hulda (1960) sid. 51ff.

²⁷ Flood, Hulda (1960) sid.51f.

I boken *Kvinnosyn och kvinnopolitik* av Christina Carlsson, skildras förhållandet mellan kvinnofrigörelse och socialdemokratin.²⁸ Boken ger en tydlig bild över hur socialdemokratin kom till och vilka problem som uppstod. Bokens syfte är att skildra socialdemokraternas syn på kvinnan, vilket visade sig i olika aspekter. Idén om lika lön för lika arbete i förhållande till den roll som kvinnan levde i under sekelskiftet. Detta kunde visas genom att många kvinnor var dubbelarbetade, många med långa arbetsdagar och hade många munnar att föda.²⁹ Detta är frågor som kvinnorörelsen engagerade sig och därför också väsentligt för hela studien, för att kunna få en fördjupande insikt kring deras politiska intressen. Christina menar i sin bok att under sekelskiftet var socialdemokratin inte kvinnovänlig. Rörelsen accepterade hemmafrusystemet, många var emot preventivmedel med mera. Arbetarrörelsen prioriteringar var manliga och att de inte lyckade fånga upp de frågor som kvinnorörelsen drev.³⁰ Denna bok beskriver förhållandet mellan socialdemokratin och den socialdemokratiska kvinnorörelsen. Denna uppsats undersöker bara den socialdemokratiska kvinnorörelsen.

Kvinnorörelsen under sekelskiftet bestod inte bara av socialdemokrater, utan också av borgerliga kvinnor. I boken *Politikens genusgränser* av Josefin Rönnbäck skildras LKPR arbete för kvinnans politiska rösträtt. Boken skildrar hur de liberala kvinnorna tog död på, under 20 års arbete, de dikotomier som fanns mot kvinnan och hur det låg till grund för att kvinnan inte kunde förklaras som medborgare.³¹ Rönnbäck menar att problematiserar idén om den kvinnliga rösträtten med världskrigen. Men menar att det inte hade något samband, eftersom socialdemokrater och liberaler hade tagit upp frågan i riksdagen innan krigsutbrottet. Hon fortsätter beskriva hur högern, godtog den kvinnliga rösträtten i första kammaren, 1909, på grund av yttre omständigheter. En tredje förklaring till den kvinnliga rösträtten var på grund av influenser från utlandet.³² De liberala kvinnornas arbete är viktigt att belysa i detta sammanhang fått att kunna se skillnader och likheter mellan de socialdemokratiska kvinnors arbete och de liberala. Denna uppsats undersöker de socialdemokratiska kvinnorna och deras värderingar.

²⁸ Carlsson, Christina (1986) sid. 32ff.

²⁹ Carlsson, Christina (1986) sid. 272.

³⁰ Carlsson, Christina (1986) sid. 274ff.

³¹ Rönnbäck, Josefin (2004) sid. 11.

³² Rönnbäck, Josefin (2004) sid. 263ff

Boken *Kvinnor får röst*, av Christina Florin, beskriver vilka de liberala rösträttskvinnor, som var aktiva i *landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt*, var för personer och hur de blev rösträttskvinnor, vilka delar i deras liv som fick de att engagera sig för den kvinnliga rösträtten. Boken beskriver vilka metoder de använde sig av och hur de organiserade sig för att sprida sina budskap. Dessa kvinnor ville ta upp en ny dimension kring medborgarskap, kön och politik. De ville ta bort synen att kvinnan inte var en fulltalig medborgare, utan kvinnan i likhet med mannen hade rätt till fullt medborgarskap.³³ De gemensamma dragen som kvinnorna hade inom LKPR var att det var handlingskraftiga kvinnor, driftiga och modiga.³⁴ De organiserade sig i en riksorganisation, som täckte hela landet, för att förmedla hur alla kvinnor skulle vara med i arbetet.³⁵ Florin menar att rörelsen satte dåtidens strukturer på spel.³⁶ Denna bok undersöker vilka de liberala kvinnorna var och hur de engagerade sig i LKPR. Denna uppsats ska undersöka vilka de socialdemokratiska kvinnorna var och hur de engagerade sig i rörelsen.

För att kunna se skillnader och likheter mellan liberala, moderata och socialdemokratiska kvinnor framställs i boken *Kvinnors väg till fullt medborgarskap*, av Stina Nicklasson, moderata kvinnor och deras politiska intressen. Denna bok presenterar ledande kvinnor inom den borliga kvinnorörelsen. Den första gestalten som kommer presenteras är Ebba Von Eckerman som var en ledande gestalt inom den moderata kvinnorörelsen³⁷ Den andra gestalten är Cecilia Milow.³⁸ Denna kvinna var pedagog, författare och politiker. Den tredje ledande gestalten är Lizinska Dyrssen, som var aktiv i röda korset och i Fredrika Bremer förbundet.³⁹ Fortsättningsvis presenteras Louise Stenbock som var pianist, organisatör och skogsvårdare.⁴⁰ Den femte personen som hon skriver om är Valfrid Palmgren som var en iderik innovatör⁴¹ Stina Quist och Lilly Hellström var två kvinnor som både arbetade med förläggare och politiker men också var pedagoger.⁴² Den sista kvinnan som skrivs om är Jeanna Nilson Höjer som var en

³³ Florin, Christina (2006) sid. 13ff.

³⁴ Florin, Christina (2006) sid. 290.

³⁵ Florin, Christina (2006) sid. 298.

³⁶ Florin, Christina (2006) sid. 309.

³⁷ Nicklasson, Stina (1997) sid. 22.

³⁸ Nicklasson, Stina (1997) sid.49.

³⁹ Nicklasson, Stina (1997) sid.72.

⁴⁰ Nicklasson, Stina (1997) sid.93.

⁴¹ Nicklasson, Stina (1997) sid.109.

⁴² Nicklasson, Stina (1997) sid.128.

musikentusiast som blev aktiv i politiken.⁴³ Stina menar att de undersöka kvinnorna var pionjärer inom den kvinnliga rösträttsfrågan och menar att andra hälften av 1800- talets tidsförhållanden och de socioekonomiska förhållanden som gjorde dessa kvinnor till opponenter.⁴⁴ Denna bok undersöker den moderata kvinnorörelsen, vilka de var och hur de blev engagerade. Medan denna uppsats undersöker socialdemokratiska kvinnor och deras engagemang i den socialdemokratiska kvinnorörelsen.

2.1 Frågeställningar

- *Vilka var de ledande kvinnorna i den socialdemokratiska kvinnorörelsen?*
 - Hur och varför började de engagera sig i socialdemokratien?

Jag vill undersöka vilka delar av deras liv som gjorde att de gick med i den socialdemokratiska kvinnorörelsen. Vad gjorde att de kom att engagera sig i just i socialdemokratien?

- *Vilka frågor engagerade den socialdemokratiska kvinnorörelsen?*
 - Vilka politiska åtgärder förespråkade den socialdemokratiska kvinnorörelsen?

Jag vill se vilka samhällsproblem som dessa kvinnor tyckte fanns. Hur tyckte dem att problemen skulle lösas och med vilka medel?

- *Hur ställde sig den socialdemokratiska kvinnorörelsen till den kvinnliga rösträtten?*
 - Stötte de på komplikationer under deras arbete?
 - Vilken relation hade den socialdemokratiska kvinnorörelsen till LKPR?

Avslutningsvis vill jag undersöka hur de socialdemokratiska kvinnorna såg på den kvinnliga rösträtten. Vilka skulle få rösträtt? Fanns de några skillnader i jämförelse med de liberala kvinnorna, i så fall hur och varför?

⁴³ Nicklasson, Stina (1997) sid.154.

⁴⁴ Nicklasson, Stina (1997) sid. 177.

2.2 Källor/källkritik

Det material som jag kommer att använda mig av är tidskriften *Morgonbris*, mellan 1900-1909. Anledningen till det är för att denna källa är för att jag ska kunna skåda dessa kvinnors syn på dåtidens kvinnsituation. Tidskriften är utgiven av Kvinnornas fackförbund. Innan den socialdemokratiska kvinnorörelsen blev socialdemokratisk var förbundet ett självständigt förbund och hette då Kvinnornas fackförbund. De skulle utbilda sig för att sedan arbeta tillsammans med männen. 1889 anslöts förbundet till det socialdemokratiska partiet.⁴⁵ Det första numret av *Morgonbris* kom ut 1904 med chefredaktören Anna Sterky (1904-1909). Efter Anna kom Ruth Gustafsson att bli redaktör. Efter henne kom Anna Lindhagen att fortsätta arbetet som chefredaktör, åren 1911-1916. Tidskriften var till en början ett organ för kvinnornas fackförbund. 1909 blev tidningen en medlemstidning för socialdemokratiska kvinnoförbund.⁴⁶ Dessa chefredaktörer var nyckelpersoner inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen. Tidningen använde sig av väletablerade skribenter för att befästa sitt anseende. Det första numret hade skribenter som Ellen Key. Styrelsen för *Morgonbris* visste inte hur tidningen skulle tas emot av allmänheten, men lyckligtvis såldes alla 10 000 exemplar av tidningens första nummer. Till en början gavs den ut 4 nummer i året, men eftersom den togs emot så bra så då bestämde Kvinnornas fackförbund, år 1907, att ge ut den lite oftare, 6 nummer i året. Tidningen följer agitatorernas arbete runt om i landet.⁴⁷ De skriver om dåtidens fattigdom⁴⁸, prostitution⁴⁹, rösträttsfrågan⁵⁰, kvinnors sociala situation⁵¹ och till sist följer de arbetet som kvinnorörelsen gör.⁵² Tidningen lever än idag och ges ut till kvinnor som är medlemmar i socialdemokratiska kvinnoförbundet, alltså S- kvinnor.

Dessa kvinnor är socialdemokrater och därför kan inte de ge en helt objektiv skildring av hur samhället såg ut då. De belyser samhällsproblemen utifrån deras politiska värderingar. Vi får heller se hur de borgerliga riksdagsmännen syn på samhällsproblemen. Vilken syn de hade på

⁴⁵ Flood, Hulda (1960) sid. 11ff

⁴⁶ <http://www.ne.se.till.biblextern.sh.se/1%C3%A5ng/morgonbris>

⁴⁷ Flood, Hulda (1960) sid. 51f.

⁴⁸ *Morgonbris* sid. 9 nr.1 1909

⁴⁹ *Morgonbris* sid. 3 nr.4 1907

⁵⁰ *Morgonbris* sid. 7 nr. 3 1907

⁵¹ *Morgonbris* sid. 1 nr.3 1908

⁵² *Morgonbris* sid. 4 nr. 4 1907

frågor, som den socialdemokratiska kvinnorörelsen, drev. Skribenterna nämner det som hastigast, men det är fortfarande efter deras synvinkel.

För att kunna fördjupa mig i kvinnornas arbete, vilka det var och titta vad i deras arbete som var viktigt för dem tillika varför de var viktigt, består undersökningen av tre socialdemokratiska kvinnor Kata Dalström, Ruth Gustafsson och Elin Lindley. Varför det är så är på grund av att dessa kvinnor var några av de kvinnorna som var ledande pionjärer inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen. De var bland de första kvinnorna som arbetade för att förbättra kvinnans sociala och politiska ställning i samhället i början på 1900- talet. Jag vill fördjupa mig i deras personer och i deras arbete. Naturligtvis fanns det många kvinnor inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen men på grund av att undersökningen måste begränsas, använder jag mig av tre personer.

Jag har använt mig av Kata Dalströms minnesanteckningar för att kunna fördjupa mig i få information om hennes uppväxtförhållanden och för att kunna se vad det var som gjorde att hon gick med i den socialdemokratiska rörelsen. De andra två undersökta kvinnorna hade inte efterlämnat några minnesanteckningar, de jag kunde titta på interjuver där de besvarar frågor som handlar om deras liv och anledning till varför de gick med i socialdemokratin.

Jag har också brev som är bevarade. De brev som jag valt ut är skrivna till de ledande socialdemokratiska kvinnorna och inte från dem. Vilket gör att jag inte kan se vad mina undersökta kvinnor ser på samhällsproblemen. För att kompensera detta har jag valt att titta i Morgonbris, som är utgiven av den socialdemokratiska kvinnorörelsen. De handlar om vilka samhällsproblem skribenterna ansåg fanns och vilka effekter dessa problem de tyckte fanns.

Jag har var ut delar av mina källor som jag anser är lämpliga för att kunna besvara mina frågeställningar. I tidskriften har jag valt ut artiklar som handlar om den socialdemokratiska kvinnorörelsens syn på samhället och på kvinnans situation. I urvalet bland breven har jag valt att ta fram brev som handlar om dem som deras privata liv, just för att kunna skapa mig en bild av vilka dessa personer var och var de kom ifrån. Mina källor är användbara till min uppsats för

att kunna besvara mina frågeställningar och för att kunna upprätthålla mitt syfte med uppsatsen. Materialet skildrar väldigt tydligt de frågor jag vill ha svar på.

2.3 Metod

Den första källan som undersöks är tidningen *Morgonbris* under dess första år på 1900 – talet. Jag har använt mig av personliga brev som är skrivna till de kvinnor jag forskar om. Den metod som jag kommer att använda mig av är den kvalitativa forskningsmetoden. Jag undersöker de socialdemokratiska kvinnorna och den socialdemokratiska kvinnorörelsens politiska intressen med hjälp av att undersöka vissa betydande och dominerande ord och stycken. I forskningen kommer det att användas av en textanalysmetod. Ett redskap i denna metod heter *nodalpunkter*, som menas att urskilja ord som är dominerande för sammanhanget. Exempel på en detta är hur de skriver och använder sig av begrepp som “.. *kvinnliga förfallet*”⁵³ Kvinnliga förfallet är ett laddat ord och då kan de undersökas vad skribenterna menar med ordet och beskriva vilka problem som fanns kring detta. Jag vill undersöka vad kvinnorna menade med det *kvinnliga förfallet*. Vad är förfallet? Hur faller kvinnorna i förfallet? Ett annat medel i min forskning är *teman*. Den beskriver dynamiken av ordet i *nodalpunkterna*. Ett exempel på ett *tema* som jag kommer att titta på är hur de skildrar kvinnor. Vilken syn som fanns på kvinnor och hur kvinnor i den socialdemokratiska kvinnorörelsen såg på kvinnor.

Andra teman som kommer att tittas närmre på är hur det såg på fattigdom och hur det följde rösträttsarbetet. Jag kommer att arbeta på detta sätt för att framhäva delar i källan som är viktiga för hela studien och slutsatsen.⁵⁴

⁵³ Morgonbris sid. 3-4 nr.4 1907.

⁵⁴ Föreläsning (2007-03-16) Madeleine Hurd Teori och metod: Södertörns Högskola.

2.4 Teori av Joan Scott

Genus

Med begreppet Genus vill Joan Scott åskådliggöra skillnaderna mellan könen. Vilket är det grundläggande elementet i sociala relationer. För att maktrelationerna mellan mannen och kvinnan ska undersökas, ska man förstå dess könsskillnader. Ändringar i organisationen av sociala relationer överrensstämmer alltid med ändringar i representationen av makt. Med detta vill Joan Scott se hur de socialt konstruerade könet upprätthåller könsordningen i ett samhälle. Begreppet genus kan användas som ett undersökande instrument i uppsatsen för att åskådliggöra relationen mellan mannen och kvinnan och på vilket sätt makten i relationen upprätthölls.

Den symboliska nivån

Överallt finns det symboler som väcker upp flera föreställningar om saker och ting. Föreställningen om vad som anses vara oskyldigt och vad som anses korrupt eller föreställningen om svart och vit magi. Det jag ska titta på är på vilket sätt dikotomierna är framkallande?

Den normativa nivån

Varje människa och i varje land finns normer som alla lever efter. Dessa normer utspelar sig t.ex. i religiösa, lagliga, utbildningsmässiga och i politiska sammanhang. Dessa normer visar vad som är manligt och kvinnligt eller maskulint och feminint. Denna nivå är relevant för att framställa de normativa dikotomier som fanns under sekelskiftet och på vilket sätt de reproducerades. Dessa normer är beroende av den negativa ställningen som finns mot de icke normativa symbolerna. Det som ska tittas närmre på är under vilka omständigheter utspelas detta?

Den institutionella nivån

Denna nivå finns till för att undersöka könsordningen i samhällets institutioner. Här kan skådas hur t.ex. politiken genomsyras av upprätthållandet av genusordningen. Denna nivå är inte bara till för att undersöka maktrelationer i ett släktskap, så som hushåll och familjerelationer. Maktrelationer måste undersökas och skådas i arbetsmarknaden, där en könssegregerad arbetsmarknad upprätthåller genusordningen, utbildning och samhällets statskick.

Denna nivå kan skildra kontrasterna mellan den socialdemokratiska kvinnorörelsens arbete i förhållande till det rådande samhällsskicket.

Den subjektiva nivån

Meningen med denna nivå är att undersöka på vilket sätt genus identitet befastas. Alla människor kanske är som samhället normativa spelregler. Därför undersöks hur genus identiteten befast och hur det utspelar sig i olika sammanhang i samhället.⁵⁵ Denna nivå är viktig i uppsatsens arbete för att se hur förhållandet med de socialdemokratiska kvinnorna hade gentemot de resterande människorna i Sverige.⁵⁶

3 Den socialdemokratiska kvinnan i ett kapitalistiskt samhällsstyre

3.1 Vilka var de ledande kvinnorna inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen?

3.1.1 Dalström, Anna Maria Katarina (Kata): Agitator

Hon föddes den 18 december 1858 (dog den 11 december 1923), på sin morföreläders egendom i Dalshem i Kalmar län. Hennes morfar hette Karl Vilhelm och hennes mormor var brorsdotter till friherrinnan Haria. Kata härstammade från ätten Adelssvärd. Kata beskriver sin uppväxtort hos hennes morförelädrar egendom, som ett paradis. Kata växte upp i en överklassfamilj och hade inga ekonomiska bekymmer. Hon var alltså inte uppväxt i den framväxande arbetarklassen.

Hennes föräldrar var Johan Oskar Carlberg, enligt Kata var han en framstående professor och kunnig vetenskapsman inom adelsvärlden. Han var anställd som ledare i Stora Kopparberg. Hennes mor, Maria Augusta Carlswärd, var enligt Kata, vacker och omtalad för sin skönhet. Hon var 16 år gammal när hon gifte sig med Katas far, som var mer än dubbelt så gammal som hon. Med hur Kata beskriver sin mamma kan det skådas vilka normer som var väl infiltrerade, vilket kan skildras i Joan Scott normativa nivå. Det hon beskriver sin mamma med var hennes skönhet och inget annat. Hennes mamma var en hemmafru och hade inget annat att beskriva henne med.

⁵⁵ Scott, Joan (1999) sid.42ff.

⁵⁶Scott, Joan (1999) sid. 43f.

Hennes unga ålder vid giftermål påpekar Kata i kontrast till hennes pappas ålder, som då kan skildras genom Joan Scott subjektiva nivå. Hur mammans skönhet och ålder i förhållande till pappans, befäste sig i samhällets normativa spelregler, i och med giftermålet. Hennes föräldrar flyttade från Dalshem till Emtöholm, där det bodde de första äktenskapsåren, medan Kata bodde kvar i hennes morföräldrars egendom. Enligt henne skulle detta bero på att

*” På den fula, bleka, storögda lilla flickan med namnet Anna Maria Katarina, tänkte de inte på allt. Jag fick förbli hos mormor och morfar på gården”*⁵⁷ Där födde föräldrarna ytterligare två söner, men som dog ganska snabbt efter sin födsel.

Här kan man se hur föreställningen om hur en kvinna skulle vara i mitten av 1800-talet. Joan Scott symboliska nivå, skildras då, enligt Kata beskriver anledningen till varför hon blev lämnad. Kata var en flicka, dessutom ful och blek och hade ett namn som inte var passande. Hon uppfyllde inte kriterierna kring hur ett barn skulle vara. Först och främst för hon hade fel kön. Föräldrarna lämnade henne hos sina morföräldrar för att skaffa pojkar. Hon beskriver sin ilska hur hon ställer sig i opposition till detta. Hennes tolkning kring denna händelse visar på att detta var en del av hennes skapande av hennes kvinnosyn. Hon blev själv påverkad, enligt henne, av hur hennes föräldrar såg på henne och hur det låg till grund för vilket ställningstagande hon hade tagit i denna kvinnosyn. Vilket kunde vara en del i hennes engagemang i kvinnofrågan.

Kata gifte sig med herr Ingenjör Gustaf Dalström (1837-1906) den 2 april 1876.⁵⁸ Hon valde att gifta sig med en man från samma klass som hon, ursprungligen kom ifrån. Hon hade under sin uppväxt fått höra att det var fel att vara tillsammans med någon från en lägre samhällsklass. Gustaf Dalström var också 21 år äldre än Kata, precis som hennes mamma var när hon gifte med hennes pappa. Innan Kata valde denna man var hon förlovad med en annan man som hette Viktor Björkman. En man som inte var förmögen, men den här gången hade familjen inga problem med det. Under denna tidsperiod fanns Gustaf Dalström med i familjeumgänget, eftersom han var vän med Katas pappa. Gustaf ville inte nu inte prata med Kata. De hade nämligen dansat galopp på bal, och Kata kände en stor dragningskraft till honom. Natten innan gick hon in i sina föräldrars sovrum och berättade att det var Gustaf hon ville gifta sig med.

⁵⁷ Minnesanteckningar från fru Dalström ”om mina barndomsår”

⁵⁸ Minnesanteckningar från fru Dalström ” Om mina barndomsår”

Pappan stödde henne och berättade till Viktor om hennes beslut. Nu blev Gustaf sitt normala, jag, igen och de tog långa promenader. En dag i solen friade Kata till Gustaf och de blev ett 28 årigt äktenskap. Men i denna stund var Gustaf förlovad med en Sigrid Engdal från Kalmar. Direkt efter Katas frieri åkte han till Sigrid och bröt förlovningen. Tydligt var normerna om hur ett äktenskap skulle se ut, genom Joan Scott normativa nivå, så infiltrerat att hon valde denna Ingenjör. Precis som sin mor var Kata ung och tillsammans med en äldre man.

Hur och varför började Kata engagera sig i socialdemokratin?

3.1.2 Hennes första kärlek

I mina källor kring Kata finner jag flera anledningar kring hur och varför hon engagerade sig i den socialdemokratiska rörelsen. Hon beskriver sin första tanke och känsla kring detta genom ett barndomsminne. Vid hennes ungdomsår träffade hon en smedpojke, vid namn Karl Erik Forslund, som hon blev förälskad i. De träffades varje dag, men en dag fick hennes föräldrar kännedom av detta och det blev en stor uppståndelse. Hennes mor blev förtvivlad och grät och hennes far blev arg. Smedpojken fick flyttas, utan att hon fick säga adjö till honom. Därefter fick hon själv flytta till Stockholm. Hon beskriver denna händelse:

”Det var första gången hon fick lära sig att älska och förstå arbetarna och allt ”skvaller” runt omkring detta, om hennes kärlek till smedpojken, har bidragit och skapat just den hänsynslösa oförskräckthet som under alla mina livsår präglat allt görande och låtande inom och utom hemmet.”⁵⁹

Här klargörs hur hon känner sig förtvivlad över de strikta normer som finns i den svenska överklassen, under denna tidsperiod. Joan Scott normativa nivå skildras tydligt i denna händelse. Hon beskriver sin kärlek till smedpojken som stor och hon känner en aggression gentemot sina föräldrar/alla omkring henne som inte samtycker till denna kärlek. Bara för att han är en smedpojke och inte en pojke från överklassen. Hon har tillkännagivit sin negativa ställning gentemot överklassen strikta normer, vilket kunde vara en drivande faktor till att hon sedan sympatiserade med de socialdemokratiska värderingarna. Hon berättar om allt skvaller runt omkring detta är hänsynslöst och hur hon känner sig angripen av människorna runt omkring henne. För henne var det första gången hon kunde förstå arbetarnas situation i förhållandet

⁵⁹ Minnesanteckningar från fru Dalström ”Om mina barndomsår”

mellan överklassen och arbetarklassen och vilken maktrelation som fanns där emellan. I detta fall skildras Joan Scott institutionella nivå, där äktenskapet var en institution som präglades av manlig överordning. Hennes kärlek skulle bestämmas av hennes pappa. Kata fick inte vara sig själv helt fullt ut och hon beskriver normerna i överklassen som *hänsynslös oförskräckhet*.⁶⁰ Den hänsynslösa oräddheten, och bestämmer över människor, som präglade normerna i överklassen, gav ett starkt intryck på Kata.

De normer som hennes föräldrar propagerade för kände hon då som inskränkande på hennes frihet, hon kopplar detta till överklassen och därmed de kapitalistiska normerna, här kan vi också se, när vi tittar på normerna, i Joan Scott teori om den normativa nivån, hur föräldrarna reproducerade dessa normer och hur detta skapar en början kring förståelse att hennes föräldrars förhållningssätt gentemot världen, var enligt henne, inte rätt.

3.1.3 Hennes umgängeskretsar i Stockholm som ung

I Stockholm bodde hon hos akademikerfamiljen Clearsteth och deras umgängeskretsar skulle enligt Kata, inte godkännas av hennes föräldrar, men de visste inte föräldrarna om. Herr Clearsteth syster var gift med herr Bourdiue. Under denna tidsperiod präglades hennes liv av fester och hela den ”litterära skolan” var samlad. Hon stortrivs och beskriver detta som ”lyckliga stunder”. Hon är till en början ovan med sitt sällskap och titulerar det som ”en egendomlig familj”. Här befann hon sig under flera år och studerade. Här lärde hon känna folk som Hjalmar Branting, som sedan kom att stå henne nära.⁶¹ Hennes tid i Stockholm var första gången då hon upptäckte en helt ny värld, än vad hon var van med. Även om var ovan med sällskapet, beskriver hon hur hon började komma in i dåtidens litterära och revolterande människor, vilket måste ha varit en ingångsport i socialdemokratin och allt som hörde där till. Hon träffade här den intellektuella eliten under denna tidsperiod, vilket skulle ha vägglätt henne in i socialdemokratin.

3.1.4 Äktenskapet mellan Kata Dalström och Gustaf Dalström

Fortsättningsvis beskriver, deras dotter, i hennes minnesanteckningar kring modern, hur paret var otroligt påläst och bildade sig konstant, som under den tiden ansågs vara nydanande.

⁶⁰ Minnesanteckningar från fru Dalström ”Om mina barndomsår”

⁶¹ Minnesanteckningar från fru Kata Dalström ”Om mina barndomsår”

Litteraturlistan var lång men några av de lästa författarna kunde vara: Rydbergs; *Suffragetterna*, Darwin, Buckles, Gujer, Tegnér samt *Japan och dess minnesbyggare*. Hon beskriver hur nya åskådningar kring världen kom fram och diskuterades. Detta bredde ut sig och tillslut ville många till och med utanför socknen Bångbro (där de levde) vara med för att diskutera nya litterära verk. Dottern Elin Söderbergs tankar kring detta att hennes mors värderingar kring kvinnans självständighet, rösträttskravet samt likställdighetskravet väcktes under hennes studieperiod och under det ovanstående umgängesformer. Dottern beskriver i sina minnesanteckningar hur familjelivet i Bångbro är krävande Katas själ som fånge i hemmet.⁶² Detta bekräftar hon själv i sina egna minnesanteckningar.⁶³ Gång på gång får Kata vara med och bli påverkad av dåtidens könsordning. Familjen flyttade till Bångbro för ett familjeliv, och hon vantrivs. Kata beskriver hur hennes själ var fången i hemmet och nu kommer Joan Scott definition av genus väl tillhands. Kata är kvinna och hennes man är en man. Hon är kvinnan och därmed, enligt tidens könsordning, skyldig att tillvarata hemmet. Här tydliggörs hur maktrelationen på grund av effekterna av könsskillnaderna reproduceras. Hennes beskrivning av situationen klargör hur hon kände denna orättvisa. Under denna tid fördjupade Kata sina kunskaper och för hennes befästes nu andra symboliska föreställningar, (Joan Scott symboliska nivå) än vad hon hade innan. Hon läste till exempel om Kvinnorörelsen och fick därmed kunskaper o vad de arbetade med. En motpol till de värden som hennes föräldrar hade givit henne. Där kvinnan skulle ses som en gottgörare åt mannen, precis som hennes mamma var, som hemmafru. Dessa två föreställningar ställer sig nu mot varandra.

3.1.5 Umgängeskretsar och flytt till Stockholm

1885 flyttade familjen till Stockholm och då började Kata delta i det offentliga livet. Hennes offentliga umgängeskrets kom att bli hennes ingångsport i socialdemokratien. Gustaf hade nämligen fått arbetet med att anlägga Stockholms spårvägar, vilket var den största anledningen till flytten och det passade Kata bra. De levde på södermalm och det är också den regionen som Kata kom att engagera sig i.

⁶² Minnesanteckningar av Elsa Söderberg om fru Kata Dalström

⁶³ Minnesanteckningar från fru Kata Dalström ”Om mina barndomsår”

Hon författar gudasagor och under hennes författarskap kom hon att träffa människor som Ellen Key, Anna Wicksell, Anna Whitlock, Hjalmar Branting, Carl Lindhagen, Fredrik Sterky och Viktor Rydberg. Hon rörde sig inom Stockholms kulturelit och förgrunderna till 1890 talets liberala arbete.⁶⁴ Den 3 december 1894 gick hon med i Socialdemokraterna genom Socialdemokraternas Allmänna kvinnoklubb i Stockholm.⁶⁵ Hon höll sitt första 1 maj tal i Värnamo 1903, där hon delvis pläderade för 8 timmars arbetsdag. I början av 1900 talet hade socialdemokratin blivit en faktor i hennes liv.⁶⁶

Dessa människor, tillsammans med hennes studier, skapade hennes värderingar och föste in henne in i socialdemokratin. Problematiseringen av dåtidens samhällsproblem, som socialdemokratin förde, delade Kata. Hon hade förstått vilken situation arbetarna befann sig i och vilken syn som fanns mot kvinnan. ” Och så stod hon färdig att börja det arbete som blev hennes verk och som gjorde henne till en av främsta figurerna under den kamptid, som socialdemokratin haft vid sekelskiftet, att genomgå.”⁶⁷

Katas studier väckte till en början hennes intresse kring dåtidens samhällsproblem. I samma veva och flera år efteråt umgicks hon med människor som delade hennes intresse, problemformuleringar med mera, vilket var en drivande faktorn i hennes medlemskap i det socialdemokratiska partiet. Hennes erfarenheter påvisar hur hon ställer negativt till den rådande samhällsstrukturen och den rådande sociala strukturen och på vis väckte hennes engagemang, trots att hon är uppvuxen i en överklassfamilj under 1800- talet. Hon arbetade hårt och ägnade sitt liv att åka land och rike för att agitera för socialismen. Under hennes unga år kan det skådas hur hennes egna värderingar och normer utvecklas, och inte enlighet med dåtidens överklassnormsystem.

3.2 Gustafsson, Ruth: Agitator och riksdagsledamot

Hon föddes 8 juli 1881 och dog 5 april 1960. Hon kom från arbetarfamilj och hennes far Teodor Pettersson var metallarbete och han var styrelseledamot i sin fackförening. Båda hennes föräldrar

⁶⁴ Minnesanteckningar av Elin Söderberg om fru Kata Dalström

⁶⁵ Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, arkivblad nr: 1 Kata Dalström

⁶⁶ Minnesanteckningar av Elin Söderberg om fru Kata Dalström

⁶⁷ Minnesanteckningar av Elin Söderberg om fru Kata Dalström

hade intellektuella intressen och 1880- talets idédebatt hade spelat roll för dem.⁶⁸ Hennes mor Anna Petterson, sömmerska, var ett känt namn kvinnornas fackliga anslutning. Hon beskriver hur kvällarna med familjen var fylld med politik om dåtidens fattigdom och kvinnsituation.⁶⁹

Hon beskriver i en intervju hur hon växte upp i ett socialistiskt hem och hur det präglade hennes värderingar i dag. Hennes väg in i socialdemokratien var självklar och redan i tidig ålder började hennes engagemang.⁷⁰ Till skillnad från Kata som kom in i socialdemokratien genom studier och umgängeskretsar var Ruths väg en rakare väg och hon föddes snarare in i socialdemokratien. De liberala kvinnorna i LKPR kom, precis som Kata, från överklassen.⁷¹ Men Ruth Gustafson blev skolad av hennes politiska engagerade föräldrar. Hon tog till sig detta istället för att opponera sig mot föräldrarna. Kata gjorde detta för att opponera sig mot den hegemoni som rådde i överklassens föreställningar. Ruth blev inskolad att se de strukturer som mellan arbetarklassen och medel och överklass, och hur det va tillförmån för medel och överklassen. Ruth föräldrar, som själva var arbetare blev och fick därmed höra hur.

Hon var gift med journalisten HJ Gustafsson.⁷² Hennes val av man kan kopplas till hennes uppväxtförhållanden. Hon var van med att leva med intellektuella människor, och hon ville fortsätta att leva med intellektualitet i hemmet. Båda hennes föräldrar var engagerade i samhällsfrågor, vilket kunde vara ovanligt under denna tidsperiod. Hon trivdes i denna livsform där politik och samhällsfrågor diskuterades dagligen i hemmet. Därför blev en journalist bra till hands, som man.

Under den tid Ruth arbetade för kvinnorna, agiterade hon med tillsammans med Kata Dalström och Anna Sterky. Ruth var ung, vid 20 års ålder, då hon föstes ut på agitationsresor, med tanken att nya talarkrafter måste mobiliseras. De två kvinnorna blev hennes mentorer och formade hennes politiska arbete och inte minst vänner för livet.⁷³

⁶⁸ Artikel om Ruth Gustafson: MT 5/7 1941.

⁶⁹ Urklipp ur: Arbetets kvinnor sid.12 1941.

⁷⁰ Urklipp ur: Arbetst kvinnor sid. 12 1941.

⁷¹ Florin, Christina (2006) sid. 67.

⁷² Morgonbris sid. 7 nr 6 1907.

⁷³ Urklipp ut tidning: MT 5 juli.

Både Kata och Ruth var med i Socialdemokraternas allmänna kvinnoklubb i Stockholm, och därigenom lärde de känna varandra.

Hur och varför började Ruth Gustafson engagera sig i socialdemokratin?

Hon beskriver hur hon växte upp i ett socialistiskt hem och dess värderingar präglades hemmets tillvaro. ”Där dess idéer var bofasta andliga värden som inte kunde rubbas”⁷⁴ Hennes mor blev tidigt änka och hade många oförsörjda barn och Ruth hade fått erfara hur hjärtlöst och orättvist samhället kunde vara. Speciellt för kvinnor och ensamstående mödrar. Ruth blev själv kappsömmerska, precis som hennes mamma, och arbetade också inom dess fackföreningsrörelse.⁷⁵ Hon blev sin mamma upp i dagen. Hon fick höra sedan barnsben hur kvinnorna arbetade hårt för låga löner i industrin och hur arbetsvillkoren för arbetarna inte var bra. Alla blir påverkade av sina föräldrar och där kan förklaringen av att Ruth följde sin mammas fotspår.

Den 3 mars 1902 gick Ruth Gustafson med i Stockholms allmänna kvinnoklubb, 21 år gammal. Därefter gick hon med i Socialdemokratiska ungdomsförbundet. Enligt henne var de en självklar väg att gå. Hon beskriver hur 1890- talets pionjärer fascinerade henne och hur hennes socialistiska hem, och Hur Joan Scott symboliska teori om föreställningar, i detta fall föreställningar om sekelskiftet överklass och arbetarklass, präglat henne och skapat hennes värderingar⁷⁶

3.3 Lindley, Elin: Ledamot i Stockholms stadsfullmäktige och Adolf Fredriks fattigvårdstyrelse

Elin föddes den 22 januari 1873 och dog den 24 januari 1946. Hon är uppvuxen i Ödeshög, Östergötland. Men kom till Stockholm som 18 åring och fick jobb som hembiträde på Drottninggatan 100.⁷⁷ Redan som ung tillhörde hon därmed Stockholms arbetarklass och blev därmed påverkad av livet som arbetarklass. I och med hennes yrke kunde hon själv se på nära

⁷⁴ Morgonbris sid.7 nr. 6 1907.

⁷⁵ Morgonbris sid. 7 nr 6 1907.

⁷⁶ urklipp ur: Soc. Demokraten 8/7 1941.

⁷⁷ Urklipp ur en dagstidning.

håll klasskillnaderna. Här kan Joan Scott institutionella nivå användas, då hon fick arbeta som hembiträde. Hon är en kvinna och fick ett arbete som hembiträde, hon hade då inte så mycket att välja bland. Där syns hur könsfördelningen i arbetsmarknaden såg ut under sekelskiftet i Sverige, och hur det påverkade kvinnor. Med detta bekrästs genus och tydliggör att kvinnan inte ingår i samhällets normsystem.

År 1900 gifte hon sig med Charles Lindley, som var riksdagspolitiker och arbetade inom dåtidens fackföreningsrörelse. Han arbetade också mycket som agitator. Precis som Ruth Gustafson kan vi se hur Elin Lindley väljer en man med samma värderingar som hon, men också politisk engagerad. Avslutningsvis kan vi se hur alla de undersökta kvinnorna valde män, enligt deras familjenormer och fortsatte traditionen vidare.

Varför och hur började Elin Lindley engagera sig i socialdemokratin?

I en artikel beskrivs hennes uppväxtförhållanden med fattigdom och umbäranden. Vilket gjorde henne övertygad med nödvändigheten med samverkan och solidaritet inom dåtidens arbetarklass. Hennes värderingar blev hennes evangelium i arbetarrörelsen och i kvinnorörelsen och gick med, som det andra pionjär kvinnorna, i Socialdemokraternas Allmänna kvinnoklubb i Stockholm.⁷⁸ Både Elin och Ruth kom från fattiga förhållanden och fick både vara med om hur livet som arbetare var under denna tidsperiod. Vilket har visat att ha haft en påverkan för deras värderingar.

Hon fortsätter sitt brinnande engagemang får olika styrelseuppdrag. Styrelseledamot i hyresgästföreningen, expeditör och kassör i *Morgonbris*, styrelsemedlem i Kooperativa syfabriken Linnéa, ledamot i 11 distriktet pensionsnämnd, ledamot av styrelsen Stockholms stads högre folkskola för kvinnlig utbildning, ledamot i stadsfullmäktige, barnavårdsnämnden, Styrelsen för S:t Erik sjuk och vårdhem och ledamot i Adolf Fredrik fattigvårdsstyrelse. Detta är inte alla uppdrag hon arbetade med. Detta visar på vilket engagemang hon hade, precis som Ruth och Kata hade. Alla tre kvinnor brann för sina värderingar och med detta var dessa kvinnor med i arbetet att driva socialdemokratin och ändrade synen på kvinnan i början på 1900 – talet.

⁷⁸ Urklipp ur en dagstidning: Socialdemokraten Lör. den 21 1933

3.4 Familjen som reproducerar värden

Undersökningen visar att två av de undersökta kvinnorna kommit från fattiga förhållanden, från arbetarklassen. Både Ruth Gustafson tillika Elin Lindley varit med om hur det är att vara fattig och menar att det är det som drev dem till att få socialdemokratiska värderingar. Fru Gustafson menar också att hennes familjs socialistiska värderingar sedan kom att präglade hennes värderingar i vuxen ålder. Kvinnornas starka värderingar var ett evangelium kring deras arbete i socialdemokratin och kvinnorörelsen. I Joan Scott teori om den normativa nivån, kan vi se hur föreställningar om förhållandet mellan arbetarklassen och medel, överklassen. Där två av de undersökta kvinnorna växte upp med föräldrar som delade de socialdemokratiska värdena, och ställde sig i opposition mot den rådande samhällsstrukturen, och därmed hur Ruth och Elin blev påverkade av detta.

Medan Kata ingick i landets etablissemangstruktur blev hon ändå påverkad, på ett negativt sätt, av normerna som rådde i den. Det var då Kata ställde sig ilsket mot detta och då förstod hon, tillsammans med utbildning, arbetarnas situation.

I jämförelse med liberala rösträttskvinnor, som var aktiva inom *Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt*, kan vi belysa vissa skillnader och likheter. Många av de kvinnor inom den liberala kvinnorörelsen kom ursprungligen från adelsfamiljer eller den svenska överklassen som Ann Margaret Holmgren var professorska och adelsdam.⁷⁹ Många var gifta med män som också var kända inom den frisinnade rörelsen, många medlemmar i Uppsala Universitets studentklubb Verdandi.⁸⁰ Likheter kan åskådliggöras med Kata. Många av de liberala kvinnorna kom från överklassen, vilket hon också gjorde. De alla var bildade och innehade mycket kunskaper med nya uppseendeväckande idéer. De rörde sig också i kretsar som var viktiga för den tidens opposition, vilket utmynnande i deras politiska arbete. Kata valde däremot att gå med i den socialdemokratiska rörelsen medan de liberala valde att engagera sig inom LKPR. Kata hade sedan ungdomen kommit i kontakt med pionjärerna i arbetarrörelsen, vilket kunde ha betydelse för hennes val av politiskt engagemang. Fortsättningsvis kan denna röda tråd, d.v.s. studier och därmed i kontakt med kultureliten som inträdesport till kvinnorörelser, åskådliggöras i högerns

⁷⁹ Florin, Christina (2006) sid. 67.

⁸⁰ Florin, Christina (2006) sid. 69.

kvinnorörelse. Kvinnor som Ebba von Eckerman fick studera och genom detta få kontakt med nyckelpersoner inom den moderata kvinnorörelsen. Vid hennes fall, precis som en del kvinnor inom LKPR, fick hon inte studera vidare efter studentexamen, men hon ville bli arkitekt. Precis som en del kvinnor i LKPR kom hon redan i kontakt med Fredrika Bremer förbundet, och en del pionjär kvinnor innan hon tog studentexamen.⁸¹ Joan Scott vill i sin teori om den institutionella nivå, identifiera hur könsordningen i samhällets institutioner befäst. Ebba fick vara en del av detta, hon fick inte studera vidare på grund av sitt kön. Alltså befästs genusordningen i denna maktrelation.

Elin Lindley och Ruth Gustafsson gick däremot i jämförelse med Kata och LKPR kvinnor, en rak väg, sedan barnsben, mot socialismen. Kata hade flera olika faktorer i hennes liv som påverkade hennes väg in i socialismen.

Kvinnorna i överklassen fick vara med att bli nedprioriterade på grund av deras kön, de fick också genom studier komma i kontakt med överklassens kvinnorörelse, vilket kan ge en förklaring kring deras engagemang kring kvinnofrågor. Kata kom däremot i kontakt med pionjärer inom socialdemokratin (genom studier) och gick därefter den vägen.

Åskådliggörandet av fattigdomen drev Elin och Ruth till socialdemokratin. Överklasskvinnor som, på den tiden, fick bilda sig och som själva blev påverkade av dess normer, visandet kvinnornas situation och kvinnornas politiska rättigheter, såsom rösträtten.

3.5 Vilka frågor engagerade den socialdemokratiska kvinnorörelsen?

För att kunna se vilka frågor som den socialdemokratiska kvinnorörelsen, som också var en del av dåtidens fackföreningsrörelse, engagerade sig har jag använt mig av tidskriften *Morgonbris*. Utgiven av kvinnornas fackförbund, men sedan kom att bli en del av socialdemokratiska kvinnoförbundet. Skribenterna i tidskriften, som också var pionjärer inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen, skrev om mycket. De riktade sig på frågor om hur samhällsproblemen under dessa år påverkade kvinnorna negativt. De skrev som den utbredda

⁸¹ Nicklasson, Stina (1997) sid. 23ff.

prostitutionen och hur fattigdomen drev kvinnor till prostitution.⁸² De skrev om vilka arbetsförhållanden kvinnor fick arbeta under. Vilka lagar som måste komma till för att utveckla kvinnans position i samhället.⁸³ De skrev om hur kvinnorörelsen i England arbetade och vilken inspirationskälla det var.⁸⁴ Skribenterna berättade också hur socialismen skulle skapa ett bättre samhälle för människan.⁸⁵ De fortsatte beskriva att kvinnan under denna tidsperiod inte har några sociala och politiska rättigheter och hur kvinnan måste bli likställd med mannen.⁸⁶ De följer agitationsarbetet⁸⁷, där det berättar hur agitatorerna har förespråkat socialismen och vilken respons som kom.

De fortsätter med att följa de kvinnliga fackföreningarna och deras verksamhet.⁸⁸ De följde rösträttsfrågan och hur den utvecklades.⁸⁹ Avslutningsvis presenterar de personer som är viktiga för kvinnorörelsen. De berättar vilka kvinnorna är och vad de gör.⁹⁰

Kvinnorörelsen engagerade sig i frågor som handlade om kvinnan och ger en bild av hur kvinnans liv, i början på 1900- talet, såg ut. De engagerade sig inte i frågor som handlade om män. Till exempel skrev de inte hur män med låglönearbete hade det på arbetet och vilka arbetsförhållanden dem arbetade under. De frågor som framhävs är kvinnans sociala situation, men många artiklar om kvinnans juridiska ställning.

I en artikel i *Morgonbris* beskrivs synen på kvinnan i början 1900- talet. Skribenten beskriver kvinnan som ”*så har kvinnan alltjämt varit undertryckt, en människa af andra rang, ett väsen af underordnat slag. Mannens egennytta, den starkares brutala makt höllo kvinnan och utvecklingen av hennes social inflytande slagna i järnhårda bojor...*”⁹¹ Fortsättningsvis beskriver skribenten att kvinnan finns till för mannens behag, för att fortplanta hans släkte och för att förrätta hemslavtjänst. Kvinnan blev tilldelad förpliktelse, men ej några sociala eller

⁸² Morgonbris sid. 3 nr. 4 1907.

⁸³ Morgonbris sid. 4 nr. 4 1907.

⁸⁴ Morgonbris sid. 7 nr. 4 1905.

⁸⁵ Morgonbris sid. 5 nr. 4 1905.

⁸⁶ Morgonbris sid. 6 nr. 5 1907.

⁸⁷ Morgonbris sid. 6 nr.5 1907.

⁸⁸ Morgonbris sid. 2 nr. 2 1907.

⁸⁹ Morgonbris sid. 9 nr. 5 1907.

⁹⁰ Morgonbris sid. 6-7 nr. 6 1907.

⁹¹ Morgonbris sid.2 nr.4 1905.

juridiska rättigheter. Hon var fjättrad till hemmet, genom den sociala arbetsfördelningen. Mannen skänkte henne den goda hustrun, men rättslös i det offentliga livet.⁹² Här åskådliggörs synen på kvinnan. Hon är ingen självständig varelse, utan är skapad som en del av mannen och för att behaga mannen. Detta genomsyrar hela hennes liv och befogenheter i livet. Detta ligger till grund för hur kvinnans ställning i dåtidens offentliga liv. De socialdemokratiska kvinnorna hade åskådliggjort detta i och med att de skriver med stark bemärkelse hur situationen för kvinnan såg ut.

Precis som Kata beskrev sig i sina memoarer skriver *Morgonbris* om samma sak. Kata fick ta hand om hemmet, precis som alla andra kvinnor. Detta kan kopplas tydligt till Joan Scotts subjektiva nivå om hur genusordningen upprätthålls. I och med detta behölls den negativa synen på kvinnan och hur ledde till att kvinnan fick göra allt som ansågs opassande för en man. Detta gjorde att kvinnan blev utestängd från många dörrar.

En artikel i *Morgonbris* beskriver situationen för kvinnan i industrin som sådan:

”Vid tiden 1 maj detta år inlämnade föreningen Stockholms badbetjäning tillika Stockholms Badhus Aktiebolag Mälarbadet en begäran om förhöjning av lönen för baderskorna, även som att där baderskorna ej erhålla fri medicin, läkare och fri sjuksäng å sjukhus, detta skall erhållas. Den stora stegringen av levnadskostnaderna, såsom mat och husrum, som på senaste tiden ägt rum i Stockholm är det som gjort att det bliver svårt för baderskorna att reda sig på samma lön som förut. Den nuvarande lönen är 15 kr. i månaden. Arbetstiden från kl. 1/2 8 till 10-11 e.m. med 1 timme middag.”⁹³

Med denna artikel beskrivs hur livet kunde vara för en kvinna som arbetade inom industrin. Deras löner räcker varken till mat och hyra. Deras arbetstider var långa, så barnen fick ingen tillsyn och svårt att veta om barnen kunde få någon mat. För kvinnan var det ohälsosamt att arbeta så länge, med en rast på en timme för hela dagen. Skribenterna skriver också om nattarbete och hur det påverkar kvinnan. Frågan om ett förbud mot nattarbete för kvinnor, var omstridd inom partiet. Många kvinnoklubbar hade godkänt förslaget. Men andra menade att

⁹² *Morgonbris* sid.2 nr2 1905.

⁹³ *Morgonbris* sid.4 nr2 1907.

ekonomin ska komma i första hand. Skribenten är för förslaget och menar att kvinnans skydd måste komma i första hand⁹⁴. En annan artikel fortsätter beskriva kvinnan på arbetsmarknaden. Skribenten beskriver hur arbetsmetoderna är ohygieniska och hur arbetet kan medföra livsfara och inte minst de långa arbetsdagarna.

”Ohygieniska arbetsmetoder och arbetslokaler, nattarbete, för lång arbetstid och e allt för knapp avlöning höra till de ogynnsamma omständigheter, som i alla synnerhet, om flera av dem samverka, göra att många bli nedbrutna i förtid, få sin motståndskraft mot sjukdomar minskad, sitt liv förkortat.”⁹⁵

Genus upprätthålls med Joan Scott teori om den institutionella nivån, i arbetsmarknaden. De ger en klar bild av hur detta påverkar kvinnans liv. Joan Scott institutionella nivå påvisar hur arbetsmarknaden förhindrar utvecklingen av kvinnoemancipationen.

Fortsättningsvis beskriver en annan skribent, Carolina Nällengren, hur fattigdomen är utbredd och många kvinnor måste i tidig ålder försörja sig själva och kanske även sjuka och orkeslösa syskon eller föräldrar. Många drivs till prostitution, som överklassen förklarar med *”dryckenskap, outvecklad moral, sinnlighet, lusten för utsävningar, fånga och vinningslystnad m.m.”*⁹⁶ Hon beskriver dåtidens samhällsliv där individen strävar uppåt på andras bekostnad. Där individualismen jäktar efter ära och där det också sätts en ära att skada sina nära. Den mest brännmärkta parten är kvinnan och så länge hon tolererar detta kommer de att fortgå, skriver skribenten. Hon fortsätter med att beskriva vilken ansvarslöshet överklassen hade mot kvinnorna. Hon framhåller att männen skryter om råheten om deras sexuella äventyr och hur de betraktar kvinnan som en mindre stående varelse. Det finns ett stort förakt mot kvinnan, mot fattigdomen och hur det har lett till ett kvinnligt förfall, skriver hon.⁹⁷ Carolina börjar redan för över hundra år sedan tala om synen på kvinnan och tydliggör definitionen av det kvinnliga förfallet. Här kommer en *nodalpunkt*. En beskrivning över vilka effekter fattigdomen hade på kvinnan.

⁹⁴ Morgonbris sid. 1-2 nr. 3 1908.

⁹⁵ Morgonbris sid. 9 nr.3 1908.

⁹⁶ Morgonbris sid. 3 nr.4 1907. Carolina Nällengren

⁹⁷ Morgonbris sid. 3 nr. 4 1907.

Detta bekräftas i ett brev som Kata Dalström fick 12/12 1909. Brevet kom från en kvinna vid namnet Theresia Bengtsson. Hon börjar sitt brev med att berätta att hon hade hört en av Katas agitation och hon kände sig uppfylld av glädje att höra att fattiga är också människor och skapade på samma sätt, av samma gud. Hon var sjutton år och hade fyra syskon och en fader kvar i livet. Fadern försörjde familjen tills han insjuknade och avled tre år, innan hon skrev brevet. Därefter har hon gett sig ut för att knoga för att kunna försörja sina resterade syskon. Hon har en sjuklig och utmattad kropp, men måste fortfarande arbeta hårt. Hon avslutar brevet med att be fru Kata om en slant för att hennes tillvaro skulle underlättas.⁹⁸

Samhällssituationen för dåtidens kvinnor var socialt slitande och hårt. Om det fick arbete, fick det arbeta under hårda och ibland omänskliga omständigheter. Om kvinnan har barn eller syskon eller några andra familjemedlemmar att försörja och socialt ta hand (som oftast var fallet) blev situationen outhärlig. Barn som inte fick tillsyn, eller tillräckligt med mat eller husrum och trångboddhet.

Om det inte ville eller fick arbeta inom industrin fick det gå till prostitutionen. Det sociala livet för människan var högst på agendan av de socialdemokratiska kvinnorna. Joan Scott institutionella nivå kommer återigen till användning för att åskådliggöra genus inom samhällslivet. Hur män upprätthåller könsrollerna och därmed genusordningen genom att befrämja prostitution eller arbetsformerna i industrin. Fattigdomen är ett annat *tema* som är återkommande i *Morgonbris*.

3.6 Vilka politiska åtgärder förespråkade den socialdemokratiska kvinnorörelsen?

En skribent börjar med att bekräfta situationen för kvinnan inom industrin. Skyddslagstiftningen med yrkesinspektion är ett medel som skribenten anser är lämpligt. Men menar att en utsträckt skyddslagstiftning inte kommer komma i den närmsta tiden. Men ett förslag finns till detta. Den skulle innebära att kvinnor som arbetar inom industrin, och om det skulle finnas mer än 10 arbetare skall få ledigt oavbrutet i elva timmar. Detta riktar sig till kvinnor som arbetar natt.⁹⁹

⁹⁸ Brev till fru Dalström: Norrtälje den 12/12 1909. Theresia Bengtsson

⁹⁹ Morgonbris sid. 9 nr.1 1908.

Eftersom kvinnan under denna tid var omyndig¹⁰⁰ kunde hon inte heller starta eget och ta hand om sin egen kassa. En gift kvinna kunde dock fullborda detta, men med sin man som förvaltare. Därför sökte sig många kvinnor till industrin med dåliga arbetsförhållanden.

3.6.1 Kvinnan som mannens stridskamrat

I en annan artikel skriver Ruths man och journalisten HJ Gustafson om hur demokratin med hjälp av socialismen ska skänka kvinnorna hel politisk och social rättvisa. Kvinnan ska inte längre vara en handelsvara och socialismen höjer fanan för likställighet mellan könen. Den ekonomiska jämlikheten, genom socialismen, måste efterträda den kapitalistiska staten. Då skall alla få samma möjligheter att använda sina förmågor och inte förvisa några till en liten del i samhället. Där ena sidan är en spis och den andra sidan av skåp och diskbänk. Han fortsätter beskriva att kvinnofrigörelse måste åstadkommas, med hjälp av socialismen. De behöver varandra. Borgerligheten beskriver kvinnan som ”de begriper inte” vilket socialismen kommer ändra på.

När socialismen kommer tillhanda är det rättfärdighetens evangelium och frälsningen underbaraste lära.¹⁰¹ ”*Låt oss systematisk medverka till att kvinnorna inom arbetets leder blivit männens hängivna stridskamrater i kampen för socialismen – de mänskliga rättigheterna!*”¹⁰² HJ Gustafson beskriver dåtidens kapitalistiska samhällssystem som en drivande faktor till kvinnans juridiska och sociala begränsningar. Där kvinnan ses som en handelsvara till förmån för mannen. Han menar att i och med ett socialistiskt samhällssystem kommer kvinnan bli fri från underordning. Han menar att kvinnan ska frigöras från hemmets vrår och med hjälp av socialismen kommer mänskliga rättigheterna att tillgodoses.

De socialdemokratiska kvinnorna ville att kvinnan skulle betraktas som en människa, som en medborgare och ges samma skyldigheter och rättigheter som männen. Männen betraktar kvinnan som underordnade och hur de tar sig uttryck av till exempel dåtidens löneskillnader.¹⁰³

¹⁰⁰ Carlsson, Christina (1986) sid. 32ff.

¹⁰¹ Morgonbris sid. 6 nr.5 1907.

¹⁰² Morgonbris sid. 6 nr. 5 1907.

¹⁰³ Flood, Hulda (1960) sid. 9.

De socialdemokratiska kvinnorna, som sagts tidigare, ville ha full social och politisk rättvisa. De ville ha bättre skyddslagstiftning för kvinnors arbete, rösträtt och tillslut bli betraktade som individer som människa. De beskriver hur kvinnan skall leva fritt och kunna förverkliga sig själva och vara fri från förtryck.

Fortsättningsvis menar de att det rådande kapitalistiska styret är roten till kvinnans samhällsställning och genom inträdandet av socialismen som kvinnan kan frigöras och kvinnoemancipationen kan inträda. Kvinna är en självständig individ och inte skapad av ett revben från mannen.¹⁰⁴

Detta var speciellt för socialdemokratin. Alla socialdemokrater under denna tidsperiod ville ha ett nytt samhällsstyre. Alla var eniga om att den rådande strukturen var tillförmån för överklassen och arbetarklassen fick arbeta för deras lyxliv. Han fortsätter med att beskriva att socialismen skulle rädda kvinnorna från den rådande kvinnliga förfallet vilket alla agitatorer från kvinnorörelsen agiterade för. Det skulle förbättra för kvinnan i arbetslivet genom skapandet av ett skyddsnet, kvinnans skulle få rösträtt och kvinnan skulle likställas med mannen.¹⁰⁵ De socialdemokratiska kvinnorna arbetade för socialismen just för att de ansåg att med den politiska ideologin skulle frigöra kvinnan. LKPR och andra liberala eller högerpartier arbetade inte för kvinnans frigörelse, och dessutom fick kvinnor inte heller vara medlemmar i moderata partier i början på 1900-talet, vilket gjorde det svårt för dessa kvinnor att arbeta i dessa partier. Socialismen skulle lagstifta bättre villkor för kvinnan. Motståndet var hårt. Kvinnorörelsen arbetade för att skapa en stark Opion och opposition. En firma vid namn Firman Carl Broman, där arbetsförhållanden skulle vara outhärdliga och inhumanitet skulle förekomma. Kvinnorna skulle vara överansträngda, svält skulle ha förekommit och hur svårt det skulle vara för dessa kvinnor att återhämta hälsan. De gjorde uttalanden och de fick problem. Men en detaljerad beskrivning av detta, ges inte. Men många föredrag hölls mot denna firma. De hade samarbete med det socialdemokratiska partiet, där Hjalmar Branting kom till deras undsättning. Han besökte Robert Franke, grosshandlare och ledamot i bolagsstyrelsen, för att höra vilka åtgärder de hade tänkt göra. Men inga åtgärder skulle vidtas. Studentklubben i Uppsala, höll

¹⁰⁴ Morgonbris sid. 6 nr. 5 1907.

¹⁰⁵ Morgonbris sid. 5 nr.4 1905.

deras fana högt med upprop och protester.¹⁰⁶ Detta visar på vilken politik de socialdemokratiska kvinnorna ville föra och hur de arbetade för att få fram deras budskap och varför de skulle ta hjälp av den socialdemokratiska ideologin.

3.7 Hur ställde sig den socialdemokratiska kvinnorörelsen till den kvinnliga rösträtten?

3.7.1 Feministisk kåseri om kvinnans rösträtt

En skribent i *Morgonbris*, Harold Gote, börjar med att skriva om kvinnans sociala ställning. Kvinnan föraktas, under denna tidsperiod, bara på grund av dess kön. Hennes önskningar frågar ingen om, alla lagar är till hennes nackdel, löneförhållanden går ut på att hålla henne svulten, hennes barn behandlas sämre än djur om de icke har en erkänd far. Men de kunde i alla fall få rösträtt. Denna fråga var väl omtalad i *Morgonbris* och kan beskrivas som ett genomgående tema.

” Män och kvinnor, det är ett och detsamma. Skillnaden är imaginär. Om jag skär mig i handen, känns det likadant som om en man skär sig i handen. Om jag förlorar mitt öga, har jag samma olägenhet af det som en man förlorar sitt öga. Samma argument, samma förklaringar, samma försvar gälla i allt för båda könen, äfven när det gäller rösträtt.”¹⁰⁷

Skribenten fortsätter med att skriva att rösträtten, inte bidrar till någon verklig förbättring. Socialt skulle kvinnan fortfarande vara utestängd från allt socialt och offentligt liv. Men varje människa bör ha rösträtt för att de är människa och inte på grund av ett visst kön. Men genom rösträtten kan kvinnan förhoppningsvis bli aktad som medborgare och som människa. Fortsättningsvis beskriver skribenten hur lagstiftare, lagstiftar utifrån sin egen fördel och därför måste alla vara med i lagstiftningsarbetet. För att inte få lagarna emot sig, så som äktenskapslagstiftningen och ogifta mödrars behandling, och kvinnliga avlöningar. En ny uppfostrings syn måste komma tillhanda där demokratiska och mänskliga värden genomsyras.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Flood, Hulda (1960) sid. 41ff.

¹⁰⁷ Morgonbris sid. 3 nr.4 1905.

¹⁰⁸ Morgonbris sid. 3 nr. 2 1905.

Här skådas det tydligt att det inte bara är rösträtten som är ett samhällsproblem. Utan det är synen på kvinnan som är det största problemet. Rösträtten kan vara ett medel på vägen för att ändra denna åskådning och kan bli erkänt som människa och medborgare. Kvinnan skulle få rösträtt som människa, på grund av hon är av samma kött och blod som han. Inte bara på grund av att hon ska få, av mannen, samma juridiska möjligheter. Genom en förbättrad lagstiftning, som ska vara skapad också av kvinnor, kunde hon få bättre samhällsvillkor och samhällsställning.

Men även om den socialdemokratiska kvinnorörelsen arbetade för många frågor, var det inte ett hinder för att driva kvinnans politiska rösträtt. Den 4 juli 1902 bildade Socialdemokraternas allmänna kvinnoklubb tillsammans med Fredrika Bremerförbundet, Föreningen för kvinnans politiska rösträtt.¹⁰⁹

Rösträttsfrågan kan utspelas på Joan Scott institutionella nivå om hur samhällsskicket befäster kvinnans underordning. Därmed upprätthålls hennes definition av genus. Kvinnorna ansågs inte som en medborgare och därmed inte inneha rättigheten att rösta.

3.8 Stötte man på några komplikationer under deras arbete?

3.8.1 De engelska och de svenska kvinnornas rösträttskamp

1907 kom *Dora B. Montefiore*, en ledande getsalt inom den engelska kvinnliga rösträttsrörelsen. Hon var känd för sin skattevägran och därav som följd en sex veckors belägring av sitt hus i London. De engelska Suffragetterna var kända för dåtidens revolutionära taktiker. Kvinnor som demonstrerade utanför parlamentet och därför häktades sedan av polisen. I Sverige ansågs detta som våldsamma metoder, men skribenten i *Morgonbris* tycker dessa metoder så småningom ta upp frågan om kvinnans rösträtt.¹¹⁰

¹⁰⁹ Flood, Hulda (1960) sid. 59.

¹¹⁰ Morgonbris sid. 2 nr. 2 1907.

”Englands kvinnor börjar vakna till medvetande om att de, då äro utestängda från *konstitutionella* medel, icke hava någon annan utväg än att ta till *revolutionära* metoder. Naturligtvis finns det personer, som förebrå oss, att vi bryta mot lagen, men vi svara: Vilken frihet har man någonsin vunnit i England utan att bryta mot lagen? Vårt passiva motstånd är *intet*, jämfört med det våld, som männen i det förflutna gjort sig skyldiga till, för att ernå sina rättigheter.”¹¹¹

Här påvisas vilken inspiration den socialdemokratiska kvinnorörelsen hade, för att kunna likställas med mannen. Hon fortsätter predika om hur kvinnans självständighet. Men problem fanns i arbetet kring kvinnorörelsens arbete. Dessa kvinnor bröt mot lagen och blev omhändertagna av polisen. Detta påvisar vilket odemokratiskt samhällssystem människor levde under, i denna tidsperiod. Då det är människans rätt att demonstrera idag. Den svenska socialdemokratiska kvinnorörelsen demonstrerade också, i likhet mer de engelska suffragetterna. Varje 1 maj stod i barrikaderna med i flaggan högt i tak. Enligt *Morgonbris* var de engelska metoderna en inspirationskälla och de bjöd in en kvinna för att berätta om deras arbete i England. Men däremot stötte de på andra problem, än med rättsväsendet. LKPR däremot använde sig inte av demonstrationer, skattevägran eller andra, som på den tiden ansågs, som ”militanta” strategier. De ansågs ”*sådana medel stämma ej bra med kvinnonaturen*”¹¹² De ansåg alltså inte kvinnligt att använda sig av sådana metoder. Men det ansåg inte de socialdemokratiska kvinnorna. Här tydliggörs hur det socialt konstruerade könet är uppbyggt och hur det i sig befäster dåtidens genusordning. Joan Sotts definition av genus genomsyras i detta. Detta är ett genomgående *tema* och här tydliggörs vilken syn kvinnor själva har på kvinnor. De liberala kvinnorna är också kvinnor som arbetar med kvinnors underordning. Här syns skillnaden mellan de liberala kvinnorna och de socialdemokratiska kvinnorna syn på kvinnorna. De socialdemokratiska kvinnorna pratar hur kvinnan måste ses på samma sätt som mannen, och vilka sociala rättigheter kvinnan måste få. De ansåg inte att det var mot kvinnans natur, att strejka eller demonstrera. 1907 års kvinnokonferens antogs frågan om storstrejk.

”Efter en sakrik och belysande debatt om storstrejken som yttersta kampmedel för proletariatets män och kvinnor att ernå den politiska rösträtten, hemställer konferensen till alla arbetarklassens kvinnor, att när parollen från vår partistyreelse kommer om detta utomordentliga kampmedels upptagande till strid mot samhället och dess

¹¹¹ Morgonbris sid.2 nr.2 1907.

¹¹² Rönnbeck, Josefin (2004) sid.77.

klasslagar, alla äro beredda att med hängivenhet och mod deltaga i och stå solidariska med männen i denna storstrejk för erövrandet av politiska rättigheter åt män och kvinnor vid myndig ålder.”¹¹³

De drog sig alltså inte för att använda sig av starka medel så som strejker. Detta bevisar vilken kraft och engagemang de socialdemokratiska kvinnorna hade för att visa allmänheten sina övertygelser och värderingar. De ansåg heller inte kvinnan ansågs ”olämplig” för att använda sig av sådana medel. Det fanns en stor skillnad i synen på kvinnan, mellan de liberala kvinnorna och de socialdemokratiska kvinnorna.

Ruth Gustafson beskriver hur de fick arbeta hårt för sin sak. ”*Man fick slåss mot mycken dumhet och fördom under de åren!*”¹¹⁴ Hon berättar om händelse då det stod utanför riksdagen och delade ut flygblad, där det frågades när kvinnorna skulle få rösträtt. En man, som sedan kom att visa sig vara en högerman, kom fram och frågade vad det var frågan om.

Då han hade fått saken klar för sig sa han till dem att det vore bättre vi gick hem och diskade.¹¹⁵ De svenska ”suffragetterna” blev inte inlåsta bakom galler, men motstånd fick det allt. Här tydliggörs Scotts definition av hennes normativa nivå, där föreställningen om kvinnligt och manligt påvisas. Ruth och hennes vänner skulle gå hem och diska, för det var där det hörde hemma och det var så mycket de var värda. Här genomsyras två *nodalpunkter*. Fördom är den första *nodalpunkten* och i detta fall menar Ruth, den fördom som fanns mot kvinnan under denna tidsperiod. Alla kvinnor är inte hemma och diskar och därmed har mannen en fördom gentemot kvinnan, menar Ruth. Den andra *nodalpunkten* är dumhet är hennes beskrivning över vilken syn denna man hade mot kvinnor. Det genomgående *temat*, om synen på kvinnan förstärker *nodalpunkterna* och dess betydelse.

Argumentationslinjen mot den allmänna rösträtten var hård och gick ut på att folkets bildning inte var tillräcklig. ”*Kvinnan användes som ett ytterlighetsexempel för att visa orimligheten av allmän och lika rösträtt: skulle en kvinna, vilken som helst, ha lika mycket att säga till om som en*

¹¹³ Flood, Hulda (1960) sid.64.

¹¹⁴ Urklipp ur en dagstidning: MT

¹¹⁵ Urklipp ur en dagstidning: MT

*välsituerad och samhällstillvänd man?”*¹¹⁶ Det fick höra att kvinnor var ointresserade av politik, att de inte var välkomna in i det politiska livet för att de inte kunde spelets regler samt hade ”fel” kompetens. Det vill säga en oduglig kvinna. För kvinnor som arbetade hårt för rösträtten var detta ett bevis på att kvinnor betraktades som en andra rang medborgare. Att kvinnorna var tvungna att bevisa att det var lika dugliga och kunniga som män, att påvisa kvinnans strukturella underläge och att mannen användes som norm.¹¹⁷

Skillnaden mellan de liberala, frisinnade kvinnorna inom LKPR och kvinnor inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen var att LKPR arbetade för kvinnans politiska rättigheter, så som rösträtten.¹¹⁸ Medan de socialdemokratiska kvinnorna arbetade för kvinnans sociala och politiska rättigheter.¹¹⁹

De pratade om att synen på kvinnan var låg och att kvinnan fick bära på mycket arbete och slit och att fattigdomen var en orsak till kvinnans sociala svårigheter och begränsningar. De pratade redan då om hur kvinnan begränsades till hemmaarbete¹²⁰ och om de fick ett arbete var det oftast inom den nyutvecklade industrin och då arbetade de i ohälsosamma arbetsmetoder med långa dagar och låga löner. Vilket kunde ha förödande konsekvenser för deras och familjens ekonomiska och därmed sociala tillvaro.¹²¹ Detta bekräftar också Barbro Hedvall att rösträtten, inte räckte och bara var ett medel för kvinnoemancipationen.¹²²

Komplikationerna var många men de socialdemokratiska kvinnorna gjorde mycket och hårdt arbete för att ändra synen på kvinnan, vilket LKPR också gjorde fast med andra metoder. De ger en tydlig beskrivelse över hur kvinnan har använts som slav för samhället och med deras engagemang och vilja att ändra på situationen för kvinnan i början på 1900- talet var enormt. Joan Scotts symboliska nivå om föreställningen om manligt och kvinnligt tydliggörs då det fanns skillnad på föreställningen om kvinnan mellan de socialdemokratiska kvinnorna och de liberala kvinnorna.

¹¹⁶ Rönnbäck, Josefin (2004) sid.145.

¹¹⁷ Rönnbäck, Josefin (2004) sid. 145ff.

¹¹⁸ Rönnbäck, Josefin (2004) sid. 12f f.

¹¹⁹ Morgonbris sid.3 nr. 2 1905.

¹²⁰ Morgonbris sid. 6 nr. 5 1907.

¹²¹ Morgonbris sid. 9 nr.1 1908.

¹²² Hedvall, Barbro sid 27.

3.9 Vilken relation hade den socialdemokratiska kvinnorörelsen till LKPR?

I en artikel i *Morgonbris* återges en beskrivning när en socialdemokratisk kvinna, Agda Östlund besökte LKPR på ett möte. De skriver att besöket var lyckat men mer än så anges de inte, artikeln fortsätter med att beskriva Agdas tal som hon framförde. Hon pratade om kvinnor och speciellt om arbeterskorna.¹²³ Men relationen mellan den socialdemokratiska kvinnorörelsen och den liberala kvinnorörelsen var inte mer än att besöka kvällsmöten.

”Då den socialdemokratiska kvinnorörelsen på sitt arbetsprogram har upptagit kravet på rösträtt och valbarhet för kvinnor och då den borgerliga rösträttsrörelsen står mycket oklar i de frågor, som närmast beröra arbetarkvinnorna, anser kongressen att arbetarkvinnorna bäst kunna arbeta för en rättvis lösning av frågan genom sina egna organisationer (de socialdemokratiska kvinnoklubbarna). Men de bör likväl stå fritt för varje medlem i våra klubbar att, om de så önska, även vara med i den borgerliga rörelsen, isynnerhet om de därmed skulle kunna motverka den tendens, som många håll spåras inom densamma, och vilken går ut på att taga emot ett rösträttsförslag som ställer arbetarkvinnorna utanför...”¹²⁴

Här belyses att något starkt samarbete inte ska ske. De socialdemokratiska kvinnorna arbetar för både kvinnans politiska rösträtt men också för arbetarkvinnorna. Vilket de anser att LKPR inte arbetar för. Trots de olika målen, arbetarkvinnor eller bara politisk rösträtt, får varje medlem delta i deras verksamhet. De menar på att då ska de upplysas om att alla kvinnor ska få rösträtt, arbetarkvinnorna också, och inte bara kvinnor med plånbok. Detta bekräftas med artikeln i *Morgonbris*, så kom Agda Östlund och pratade om kvinnan och de arbetande kvinnorna.

Samarbete kunde ske, men på deras villkor. De socialdemokratiska kvinnorna hade en annan syn på kvinnan och därmed också ett helt annat mål för kvinnans rättigheter och skyldigheter. I denna fråga framträder alla *teman*. Rösträtten och frågorna kring vilka som skulle inneha denna rättighet, det andra *temat* är den kvinnliga synen och i denna fråga genomsyras olika syn kring kvinnan. Det sista *temat* är fattigdomen och hur de socialdemokratiska kvinnorna drev denna

¹²³ *Morgonbris* sid. 6 nr. 6 1907.

¹²⁴ Flood, Hulda (1960) sid. 63.

fråga till skillnad från de liberala kvinnorna. De kunde besöka de liberala kvinnorna, men för att förmedla sitt budskap och inte starta något större samarbete.

4. Sammanfattande diskussion

Jag har berättat vilka de kvinnor var som var aktiva inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen. Jag har tagit tre personer och beskrivit vad som gjort att de engagerade sig i socialdemokratin och hur de blev socialdemokrater. Kvinnorna inom den socialdemokratiska kvinnorörelsen var dåtidens nytänkande människor och på grund av det dåtidens uppseendeväckande kvinnor. Deras starka värderingar var ett stort hot mot den rådande maskulinitetshegemonin. De arbetade hårt och gav sitt liv för deras sak. Många kom från fattiga förhållanden och där hade deras värderingar, som sedan kom att bli deras evangelium i deras arbete, utvecklas starkt till förmån för dåtidens fattiga kvinnor. De kvinnor som inte själva upplevt fattigdomen fick sina värderingar genom studier, och genom det komma i kontakt med dåtidens pionjärer i kvinnorörelser, för att sedan själva engagera sig.

Den socialdemokratiska kvinnorörelsen propagerade, till skillnad från den liberala kvinnorörelsen, inte bara för kvinnans politiska rättigheter utan också för sociala rättigheter och menade att dåtidens kapitalistiska samhällssystem var roten till de samhällsproblem som människor levde under, då. Deras egna upplevelser, av det rådande kapitalistiska systemet, fick bli roten i deras argumentation för ett förändrat samhälle. De arbetade för att kvinnorna under denna tidsperiod skulle få bättre arbetsvillkor och bättre förhållningssätt i maktförhållandet till mannen. De menade att införandet av socialismen skulle lösa fattigdomen och inrätta kvinnofrigörelse. Under deras hårda arbete lyckades kvinnorörelsen ändra på synen på kvinnan och den kvinnliga rösträtten trädde i kraft 1919. I och med att socialdemokraterna kom till makten inrättades ett skyddsnät för både kvinnan och mannen och en del av de frågor som den socialdemokratiska kvinnorörelsen drev blev till slut verklighet, tack vare deras arbete. Avslutningsvis har jag undersökt vilket arbetssätt den socialdemokratiska kvinnorörelsen hade gentemot den kvinnliga rösträtten. De menade att den kvinnliga rösträtten var lika viktig som alla andra sociala och kvinnliga frågor. Rösträtten var lika viktig som kvinnornas arbetsförhållanden och löner. Till skillnad från den borgerliga kvinnorörelsen, som bara engagerade sig i rösträtten. Det var detta som gjorde att den socialdemokratiska kvinnorörelsen var skeptisk till samarbete

med den borgerliga kvinnorörelsen. De kände att de inte engagerade sig i de frågor som de arbetade för. Vilket gjorde att om en kvinna i socialdemokratiska kvinnorörelsen vill och önskade att arbeta med dem, fick de det. Men, bara för att belysa kvinnornas arbetsförhållanden och fattigdom. Synen på kvinnorna skiljde sig mellan LKPR och den socialdemokratiska kvinnorörelsen. LKPR ansåg att det var mot kvinnornas natur att på den tiden använda sig av så kallade ”militanta” strategier. Medan den socialdemokratiska kvinnorörelsen hade en mer homogen syn på kvinnorna och menade att det också kunde utföra ett sådant arbete tillsammans med männen.

I dag kan vi skåda att när Socialdemokraterna kom till makten har mycket förändrats. Ett skydds nät och ett trygghetssystem inrättades och mycket av sekelskiftets fattigdom har försvunnit. Men däremot har synen på kvinnan inte förändrats. Fortfarande idag är det män som är i majoritet i offentligheten, papporna tar bara några månaders pappaledighet (oftast i samband med sommar eller jul) medan mammorna tar ledigt det resterande året, kvinnor får sämre löner än män för samma arbete. Det måhända att kvinnor och män juridiskt är jämställda, men fortfarande är kvinnor, som skribenter i Morgonbris beskrev det, samhällets slavar. Den kvinnofrigörelse som de talade om då för över hundra år sedan är samma kvinnofrigörelse idag, fast på ett annat sätt. Fortfarande behandlas kvinnan som om hon vore skapad av mannens revben. Det är mannen som fortfarande utgör normen i samhället, som utspelar sig i den hegemoniska maskuliniteten. Tänk bara på nästa gång du får gäster hemma, och vilka som plockar undan och diskar, medan andra sitter lugnt i sina stolar och fortsätter att samtala med varandra.

Människor som utgör normen i samhället, det vill säga mannen, måste få en mer homogen kvinno syn. När det väl händer, genom kunskap, kan kvinnan socialt likställas med mannen. Då kan kvinnoemancipationen inrättas. Tanken att kvinnor är lika dugliga som män.

Jag börjar min uppsats med att beskriva en historisk bakgrund för att tydliggöra hur samhället såg ut under den undersökande tidsperioden. Efter det förklarar jag syftet med min uppsats. Där jag vill undersöka socialdemokratiska kvinnors politiska intressen. Jag fortsätter med att beskriva uppsatsens disposition, för att sedan frambringa mina frågeställningar.

Efter detta berättar jag om mina källor och vilka problem mina källor innebar för undersökningen. Jag fortsätter med att beskriva hur jag har gått till väga för att välja mina källor.

Den metod jag valde att använda mig av är den kvalitativa undersökningen. Jag fortsätter min uppsats med att berätta min teori, som jag använder mig av i min uppsats. För att kunna klargöra vissa begrepp som är återkommande i uppsatsen, tilldelar jag en del i uppsatsen med begreppsförklaringar.

Under undersökningens gång har jag använt mig av vissa böcker för att kunna få en bred förståelse för hur samhället såg ut, under den undersökande perioden. Dessa litterära verk beskriver jag under forskningsläget. Sedan kommer jag till den empiriska undersökningen, där jag besvarar mina frågeställningar. Därefter skriver jag resultatet av svaren på frågeställningarna. För att kunna reflektera över det svar jag har kommit fram till använde jag mig av den diskussions del, efter resultatet. Avslutningsvis skriver jag om vilka specifika delar jag har hittat på i mina källor.

Källföteckning:**Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek**

Brev till fru Dalström Norrtälje den 12/12 1909

Minnesanteckningar från fru Dalström ”Om mina barndomsår”

Minnesanteckningar av Elin Söderberg om fru Dalström

Tryckta källor:***Morgonbris:***

1905 utgivningsnummer: 2

1907 utgivningsnummer: 2

1907 utgivningsnummer: 4

1907 utgivningsnummer: 5

1907 utgivningsnummer: 6

1908 utgivningsnummer: 1

1909 utgivningsnummer: 1

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek arkivblad nr: 1 Kata Dalström

- Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek sammanställning av historiska människor

Artikel om Ruth Gustafson MT 5/7 1941

Urklipp ur en dagstidning: Finns ej något datum

Urklipp ur Socialdemokraten 8/7 1941

Urklipp ur arbetets kvinnor: 1951

Urklipp ur en dagstidning: Socialdemokraten Lör. den 21 1933

Litteraturförteckning:

Carlsson, Christina (1986) *Kvinnosyn och kvinnopolitik, en studie av svensk socialdemokrati 1880-1910* Studentlitteratur Lund

Flood, Hulda (1960) *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen* Tidens förlag Stockholm

Florin, Christina (2006) *Kvinnor får röst. Kön, känslor, och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse* Atlas Stockholm

Hedvall, Barbro (red) (1975) *Kvinnan i politiken* Bokförlaget Trevi Södertälje

Nicklasson, Stina (1997) *Kvinnors väg till fullvärdigt medborgarskap, pionjärer för moderat politik* Carlssons bokförlag Stockholm

Rönnbäck, Josefin (2004) *Politikens genusgränser, den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnans politiska medborgarskap 1902-1921* Atlas Avesta

Scott, W Joan (1999) *Gender and the politics of history* University Presses of California, Columbia and Princeton

Föreläsningar:

Föreläsning (2007-03-16) Madeleine Hurd Teori och metod: Södertörns Högskola.

Mina egna anteckningar från föreläsningen